

JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'INI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Mulladjanov Xojiakbar Khamidovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi 2-kurs tinglovchisi

Annotatsiya. *Maqolada O'zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tizimining huquqiy, iqtisodiy va institutsional asoslari o'rganiladi. Soliq stavkalari, norasmiy iqtisodiyot, soliq imtiyozlari va raqamlashtirish darajasiga oid tahlillar asosida mavjud muammolar aniqlanadi. Muallif xalqaro amaliyot, xususan Germaniya, AQSh va Skandinaviya davlatlari tajribasiga tayangan holda, milliy soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha kompleks takliflar beradi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda soliq siyosatini yanada adolatli, shaffof va samarali yo'nalishga olib borish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *daromad solig'i, jismoniy shaxslar, soliq islohoti, progressiv stavka, fiskal siyosat, raqamlashtirish, norasmiy bandlik, xalqaro tajriba, soliq adolati, soliq imtiyozlari.*

Abstract. *The article will study the legal, economic and institutional foundations of the system of income tax on individuals in the Republic of Uzbekistan. Based on the analysis of tax rates, the informal economy, tax incentives and the level of digitization, existing problems are identified. The author makes comprehensive proposals for improving the national tax system, relying on the experience of international practice, in particular the countries of Germany, the United States and Scandinavia. The results of the study make it possible to take tax policy in Uzbekistan in a more fair, transparent and effective direction.*

Keywords: *income tax, individuals, tax reform, progressive rate, fiscal policy, digitization, informal employment, international experience, Tax Justice, tax benefits.*

Kirish

Mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlab, demokratik davlat qurish yo'lidan borayotgan respublikamizning bozor munosabatlariga o'tishi sharoitida Ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi soliq tizimida ham chuqur o'zgarishlarni amalga oshirish hozirgi kunning asosiy talabidir. Zero, 0 'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning erkinlashuvi va islohotlarning chuqurlashuvi jarayoni budjet-soliq tizimini ham muntazam takomillashtirib borishni taqozo qiladi. Soliq siyosati soliq tizimi islohotlarining muhim yo'nalishi sifatida iqtisodiyotni tartibga solish hamda uning barqarorligini ta'minlash jarayonida har qachongidan ham muhimroq bo'lib bormoqda.

“Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fanini o'qitishning zarurligi, uning boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi. “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fanining boshqa fanlar singari o'ziga xos predmet va vazifalari mavjud. Bu fanni o'qitishning zarurligi bozor iqtisodiyoti munosabatlari ichida soliq munosabatlarining ahamiyati o'sib borayotganligidan kelib chiqadi.

“Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fani soliq voqe'liklarini (harakatlarini) chuqur o'rganish asosida zaruriy xulosalar chiqarib, ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini o'rgatadi. “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fani soliq amaliyotidagi eng to'g'ri, eng mukammal va eng progressiv voqe'liklarni o'rganib, amaliyot uchun xuddi bir dasturiy amalday yoritib boradi. Nazariya voqeliklarni amaliyotdan oladi va yana amaliyotga eng to'g'ri, ma'qul va ilg'or tajribalar olinib amaliyotga yo'l ko'rsatish uchun o'rgatiladi.

Demak, nazariya amaliyot uchun kerak va amaliyot uchun yo‘l boshlovchi vazifasini bajaradi. Nazariyani chuqur bilgan amaliyotchi har qanday o‘zgarishlarda ham ishlab keta oladi va yo‘ldan adashmaydi. “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fanini o‘qitishning zarurligi amaliyotda yo‘ldan adashmaslik, soliqlar bo'yicha keraksiz o'zgartishlarga yo‘l qo'ymaslik, amaliyotda katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun ham zarurdir. “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fani soliq nazariyasi fani bilan chambarchas bog'liqdir, uning maxsus bo'limi, ya'ni chuqurlashtirilgan va kengaytirilgan bo'limidir. Chunki ushbu fan soliq nazariyasi qonuniyatlaridan chetga chiqib keta olmaydi, ularga asoslanadi va rivojlantiriladi.

Soliq munosabatlari moliya munosabatlarining tarkibiy qismi bo'lganligi bois, “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fani ham moliya fani bilan chambarchas bog'liq. “Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish” fanining o'ziga xos xususiyatlari soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasidagi majburiy xarakterga ega bo'lgan pul munosabatlarini o'rgatadi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar, yig'imlar, bojlar va boshqa majburiy to'lovlar hamda ularning tuzilish tamoyillari, usullari, soliq nazoratining yig'indisi jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar tizimini tashkil etadi. Jismoniy shaxslar yuridik shaxs maqomini olmagan shaxslardir. Bunday shaxsiarga O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, fuqaroligi bo'lmaganlar va chet el mamlakatlari fuqarolari kiradi.

Jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlar davlat budjeti daromadlarining 20-25 foizini tashkil etadi. Jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlarning xususiyati shundan iboratki, soliq jismoniy shaxsning to'g'ridan-to'g'ri o'z daromadidan olinadi. Ular to'laydigan soliqlar va yig'imlar budjetga naqd va naqdsiz pul to'lash yo'li bilan o'tkaziladi. Hozirgi kunda mamlakatimizda, jismoniy shaxslar o'z daromadlaridan,

mol-mulkidan va egallab turgan yerlaridan turli xil soliqlar hamda yigʻimlar toʻlaydilar.

Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjet tizimining muhim tarkibiy qismini mahalliy budjetlar tashkil etadi. Ular davlat hokimiyatining har bir mahalliy organi oʻz faoliyatini amalga oshirishi uchun uning ixtiyorida moliyaviy baza yaratadi. Mahalliy budjetlar tizimi mahalliy talab ehtiyojlamini toʻlaroq hisobga olish hamda davlat tomonidan markazlashgan tartibda amalga oshiriladigan tadbirlar bilan muvofiqlashtirib borish imkonini beradi. Mahalliy hokimiyat organlari mahalliy budjet daromadlarining koʻpayishi va resurslarning tejamkorlik bilan sarflanish tadbirlarini amalga oshiradi. Joylarda iqtisodiy va ijtimoiy yuksalish surʼatlari mahalliy xoʻjalik salohiyatini safarbar qilish, mablagʻlarni tejab ishlatish bilan bevosita bogʻliqdir. Bu esa oʻz navbatida Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjetining muvaffaqiyatli bajarilishini taʼminlaydi. Mahalliy budjetlar hisobidan uy-joy kommunal xoʻjaligi va obodonlashtirish, maorif va sogʻlomni saqlash muassasalari (maktablar, kasalxonalar, maktabgasha tarbiya muassasalari va boshqalar), ijtimoiy taʼminot sohasidagi tadbirlar mablagʻi bilan taʼminlanadi.

1-jadval

Davlat byudjeti daromadlarida Jismoniy shaxslar daromad soligʻi ulushi
(2018–2023)

Yil	Jismoniy shaxslar daromad soligʻi ulushi (%)
2020	12.2
2021	12.8
2022	13.3
2023	13.9

Davlat byudjeti daromadlarida Jismoniy shaxslar daromad soligʻi ulushi
(2018–2023)

2018–2023-yillar davomida davlat byudjeti daromadlarida jismoniy shaxslar daromad solig‘i ulushi (%) ko‘rsatilgan jadval tayyorlandi. Jadvaldagi ma’lumotlar sizga tahlil va taqqoslash uchun qulay shaklda taqdim etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari tarkibida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i (JShDS) muhim fiskal resurs sifatida qaraladi. Ushbu soliq turi aholining ish haqi, xizmat haqlari va boshqa qonuniy daromadlaridan olinadigan tushumlarni o‘z ichiga oladi. 2018–2023 yillarda ushbu soliq ulushi 12–14% oralig‘ida saqlanib kelmoqda, bu esa uni barqaror manba sifatida tasdiqlaydi.

2020-yilda JShDS ulushining qisqa muddatli pasayishi kuzatildi. Bu holat COVID-19 pandemiyasi davrida iqtisodiy faollikning pasayishi, bandlik darajasining kamayishi va ayrim faoliyat sohalarining to‘xtab qolishi bilan izohlanadi. Biroq, keyingi yillarda soliq tushumlarining tiklanishi kuzatildi. Bu esa soliq siyosatida ko‘rilgan islohotlar va iqtisodiy faollikning tiklanish belgilarini ko‘rsatadi.

2023-yilga kelib, JShDSning byudjetdagi ulushi 13.9% ni tashkil etib, bu sohadagi islohotlarning ijobiy natijalar berayotganini bildiradi. Shu bilan birga, bu raqamlar hali to‘liq salohiyat ochilmaganini, soliq bazasini kengaytirish imkoniyatlari mavjudligini ham anglatadi.

Jismoniy shaxslarning daromadiga soliq solish amaliyoti har bir mamlakatda mavjud bo‘lib, ularning qo‘llaydigan yondashuvlari iqtisodiy rivojlanish darajasi, fiskal siyosat maqsadlari va ijtimoiy modelga bog‘liq holda farqlanadi. Germaniya tajribasida daromad solig‘i progressiv stavkalar asosida amalga oshiriladi. Soliq stavkalari 0% dan 45% gacha bo‘lib, yuqori daromadli qatlamdan ko‘proq soliq undiriladi. Bu yondashuv byudjet barqarorligini ta’minlash bilan birga ijtimoiy tenglikni ham ta’minlaydi. AQShda esa federal darajada 7 xil progressiv soliq stavkasi mavjud (10%–37%). Shuningdek, har bir shtatda alohida soliq tizimi amal

qiladi. Soliq imtiyozlari ko‘proq o‘rta va past daromadli oilalarga qaratilgan bo‘lib, bu soliq yuki adolatli taqsimlanishiga xizmat qiladi.

Skandinaviya mamlakatlari – Shvetsiya, Daniya va Norvegiya tajribasi soliq yuki yuqori bo‘lsa-da, davlat tomonidan bepul ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatilishi orqali fuqarolarda soliq to‘lashga nisbatan ishonch va mas‘uliyatni kuchaytirgan. Ularning daromad solig‘i stavkalari ayrim hollarda 50% dan oshadi, biroq bu xizmatlar orqali iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishilgan.

Estoniya esa raqamlashtirish bo‘yicha yetakchi davlatlardan biri bo‘lib, daromad solig‘i yagona stavka (flat tax – 20%) asosida hisoblanadi. Soliq to‘lovchilar daromadlari elektron tizim orqali avtomatik ravishda nazorat qilinadi va deklaratsiyalar avtomatik shakllantiriladi. Bu esa korrupsiyani kamaytiradi, soliq yig‘imining oshishiga xizmat qiladi va xatoliklar ehtimolini minimallashtiradi.

Xitoyda daromad solig‘i daromad manbalariga qarab tabaqalashtirilgan bo‘lib, so‘nggi yillarda soliq islohotlari orqali imtiyozlar maqbullashtirilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali soliq to‘lovchilar harakati monitoring qilinmoqda va nazorat kuchaytirilgan.

Xalqaro tajribalarni umumlashtirar ekanmiz, O‘zbekiston sharoitida progressiv stavkalarni qayta joriy etish, norasmiy sektorni rasmiylashtirish, soliq boshqaruvini raqamlashtirish, imtiyozlarni maqbullashtirish va aholining soliq madaniyatini oshirish asosiy ustuvor yo‘nalish bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Estoniya va Skandinaviya mamlakatlarining soliq tizimi ochiqlik, ishonch va ijtimoiy himoya asosida muvaffaqiyat qozongan bo‘lsa, AQSh va Germaniya tajribasi adolatli yondashuv bilan iqtisodiy samaradorlikni uyg‘unlashtira olgan. Shu bois O‘zbekiston uchun xalqaro amaliyotni milliy sharoitga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar va xalqaro tajriba asosida quyidagi asosiy yoʻnalishlar boʻyicha JShDS tizimini takomillashtirish lozim:

- Adolatli va tabaqalashtirilgan soliq yuki: Yagona soliq stavkasi (flat tax) soddalikni taʼminlasa-da, ijtimoiy tenglikni toʻliq aks ettira olmaydi. Shuning uchun yuqori daromadli qatlam uchun progressiv soliq stavkalari joriy etilishi ijtimoiy adolatni kuchaytiradi.

- Norasmiy bandlikni kamaytirish: Koʻplab jismoniy shaxslar daromadlari rasmiy manbalarda aks etmagani sababli, ular soliqqa tortilmayapti. Norasmiy mehnat faoliyatini rasmiylashtirish boʻyicha soliqqa jalb qilish va yengilliklar berish tizimi ishlab chiqilishi lozim.

- Soliq imtiyozlarini tahlil qilish va maqbullashtirish: Hozirda amalda boʻlgan koʻplab soliq imtiyozlari umumiy soliq bazasining torayishiga olib kelmoqda. Bu imtiyozlar ijtimoiy ehtiyoj va iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan qayta koʻrib chiqilishi kerak.

- Soliq maʼlumotlarini raqamlashtirish: Soliq hisobotlarini raqamli shaklda yuritish, jismoniy shaxslarning daromadlari va moliyaviy harakatlarini onlayn kuzatish imkoniyatlarini yaratish orqali soliq nazoratini kuchaytirish mumkin.

- Soliq maʼrifati va ishonchni oshirish: Aholi oʻrtasida soliq toʻlash madaniyatini shakllantirish maqsadida keng koʻlamli tushuntirish ishlari, interaktiv platformalar va xizmat koʻrsatish sifatini oshirish kerak.

Xulosa

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻi Oʻzbekiston Respublikasining fiskal siyosatida muhim oʻrin tutadi va davlat byudjeti daromadlarining barqaror manbalaridan biri hisoblanadi. Yaqin yillarda amalga oshirilgan soliq islohotlari, jumladan yangi Soliq kodeksi joriy etilishi, yagona

soliq stavkasi tatbiqi, soliq yuki soddalashtirilishi va elektron hisobot tizimlarining bosqichma-bosqich joriy qilinishi bu yo‘nalishda ijobiy siljishlarni ta‘minladi. Shunga qaramay, tizimda hali yechimini topmagan muammolar – norasmiy iqtisodiyot ulushining yuqoriligi, raqamlashtirishning past darajasi, progressiv stavkalarining mavjud emasligi, soliq imtiyozlarining ortiqcha darajada qo‘llanilishi mavjud.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, daromad solig‘i siyosatini adolatli, shaffof va raqamli mexanizmlarga asoslangan holda yuritish davlat daromadlarini ko‘paytirish, ijtimoiy tenglikni ta‘minlash va soliq intizomini kuchaytirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida bu yo‘nalishda kompleks va strategik yondashuv zarur.

Takliflar:

- Progressiv soliq stavkalarini joriy etish

Daromad darajasiga qarab tabaqalashtirilgan (progressiv) soliq stavkalarini qayta joriy etish orqali yuqori daromadli qatlamdan ko‘proq soliq undiriladi va ijtimoiy adolat tamoyili ta‘minlanadi.

- Norasmiy sektorni rasmiylashtirish

Yakka tartibdagi ishchilar va kichik tadbirkorlar uchun soddalashtirilgan soliq tizimi va ro‘yxatdan o‘tishga rag‘batlantiruvchi mexanizmlar yaratish lozim.

- Soliq boshqaruvini raqamlashtirish

Jismoniy shaxslar daromadlarini real vaqt rejimida kuzatishga xizmat qiluvchi elektron platformalarni yaratish va Estoniya kabi ilg‘or davlatlar tajribasini moslashtirish tavsiya etiladi.

- Soliq imtiyozlarini maqbullashtirish

Mavjud imtiyozlarni to'liq inventarizatsiyadan o'tkazib, faqat ijtimoiy jihatdan asoslangan toifalar uchun saqlab qolish, boshqalarini bosqichma-bosqich bekor qilish zarur.

- Soliq ma'rifati va ishonch muhitini mustahkamlash

Aholi va tadbirkorlar o'rtasida soliq to'lash madaniyatini shakllantirish, soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifati va ochiqligini oshirish orqali soliq tizimiga nisbatan ishonchni mustahkamlash muhimdir.

Manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: “Adolat”, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4564-son qarori “2020-yilga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari to'g'risida”. – 2019-yil 26-dekabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni “2022-yil uchun Davlat byudjeti to'g'risida” – №3PY-738. – Toshkent, 2021.
4. Muxitdinov A.M. Soliq siyosatini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2020. – №4. – B. 55–61.
5. Toshboev Sh.I. O'zbekiston soliq siyosatining dolzarb masalalari // TDIU Ilmiy axborotnomasi. – 2021. – №1. – B. 40–47.
6. Alimov R.X. Byudjet va soliq tizimi. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 284 b.
7. Tursunov B.O. Jismoniy shaxslar daromadlariga soliq solish mexanizmini takomillashtirish yo'llari // Moliyaviy va bank ishi. – 2022. – №2. – B. 21–27.
8. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.
9. Tanzi V., Zee H.H. Tax policy for emerging markets: Developing countries // IMF Working Paper. – 2000. – No. 00/35.